

УДК 368.02

*О. Г. Кузьменко, аспірант Черкаського інституту
банківської справи Університету банківської справи НБУ*

БАНКІВСЬКЕ СТРАХУВАННЯ: ТЕНДЕНЦІЇ І ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ

У статті розглянуто основні напрями співробітництва вітчизняних банків зі страховиками та виявлені проблеми розвитку банківського страхування в Україні.

Ключові слова: страховий ринок, банківські ризики, фінансовий ризик, страхування кредитів, страхування депозитів.

Постановка проблеми. За оцінками експертів, стан вітчизняного страхового ринку перебуває у періоді рецесії. Світова фінансова криза загострила проблеми страхового ринку України, такі як: низька фінансова надійність і платоспроможність страховиків; недостатні обсяги капіталізації та низька ліквідність активів страхових компаній; недостатній контроль і регулювання перестрахових операцій; обмеженість функцій Держфінпослуг стосовно регулювання та пруденційних заходів щодо контролю за страховим ринком.

Взаємодія банків зі страховими компаніями являє собою ефективний спосіб пом'якшення конкурентної боротьби за ресурси на фінансових ринках. Страхова компанія для банку є дуже важливим партнером, адже придбання поліса страхування ризиків є кроком до покращення роботи банківських установ та перенесення ризиків на страхову компанію. Концепція банківського страхування полягає в інтеграції банків і страхових компаній для координації продажів, об'єднанні страхових і банківських продуктів, каналів їхнього поширення або виходу на ту саму клієнтську базу, а також доступу до внутрішніх фінансових ресурсів партнера.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання розвитку національної системи страхування діяльності фінансово-кредитних установ, гарантування і забезпечення довіри громадськості до банківської системи досліджують такі вітчизняні науковці, як В. Зубарев, С. Волосович, К. Тринчук, В. Фурман та інші. Проте чимало питань потребує подальших глибоких теоретичних і практичних комплексних досліджень для напрацювання практичних рекомендацій, серед яких оцінка потенціалу посткризового розвитку цього сегмента ринку фінансових послуг.

Мета статті – визначити основні проблеми та тенденції розвитку співпраці між банками та страховими компаніями в умовах посилення конкуренції та волатильності фінансового ринку.

Виклад основного матеріалу. Основними напрямиами співробітництва вітчизняних банків зі страховиками нині є страхування депозитів та страхування кредитів, що видаються банком.

У своїй кредитній діяльності комерційні банки активно використовують кошти, отримані у формі депозитів. Ця діяльність пов'язана

з ризиком неповернення коштів, наданих банком у кредит. Власники депозитів, за умови неподолання банком ризику неповернення кредиту, відчують на собі цей ризик у вигляді загальної неплатоспроможності банку. Тому актуальним є завдання створення системи захисту грошових вкладів, що знаходяться на депозитних рахунках у комерційних банках, на випадок банкрутства цих банків.

Проблема стійкості банків і їх здатності повертати вклади виникла на ранніх етапах розвитку банківського бізнесу. Перші спроби створити формальні системи страхування за участі держави були здійснені в США на рівні окремих штатів 1829 року. До 1917 року такі експерименти було проведено в 14 штатах. Однак з різних причин ці спроби були марні. Наприкінці XIX ст. кооперативні банки Німеччини створили першу недержавну систему взаємного гарантування вкладів, яка успішно розвивалась і стала основою системи, що діє в Німеччині до цього часу. Вирішальним для становлення і розвитку механізму захисту вкладів було створення Федеральної системи страхування депозитів (ССД) у США 1934 року [1, с. 325].

Головним завданням ССД є забезпечення захисту вкладників і фінансова стабілізація. Крім цього, діяльність ССД обумовлюється потребою в обмеженні системного ризику, який може виникнути внаслідок паніки і масового вилучення вкладів, а також потребою у зміцненні довіри суспільства до банківської системи [2, с. 133].

В Україні ССД забезпечується Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, що була створена згідно з Указом Президента України від 10 вересня 1998 р. № 996/98 “Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб – вкладників комерційних банків України”. Пізніше прийнято Закон України від 20.09.2001 № 2740-III “Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб”.

У законі встановлено порядок відшкодування та перелік суб’єктів, які мають право на відшкодування, а також тих, які такого права не мають. Також встановлено перелік джерел фінансування Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі – Фонд). У загальному основне джерело фінансування – це початкові і регулярні збори з банків. За станом на 01.04.2012 учасниками Фонду є 174 банківські установи, з яких 3 – тимчасові учасники. Відсоток покриття кількості вкладів на аналізовану дату сягнув позначки 99,2 %, при цьому середній розмір вкладу – 8 098 грн., а загальна кількість вкладників – 37,2 млн. осіб. Фінансові ресурси Фонду на 01.04.2011 становили 5 312,00 млн. грн., що на 484,7 млн. грн. більше, ніж за станом на 01.01.2012. За весь час існування Фонд виплатив близько 3,8 млрд. грн. Основні виплати були зроблені в період кризи – майже 3,5 млрд. [8]. І хоча Фонд має чимало переваг у своєму функціонуванні, звичайно, існує багато недоліків:

поширення дії системи гарантування вкладів лише на захист інтересів фізичних осіб, не враховуючи інтереси фізичних осіб суб’єктів підприємницької діяльності та юридичних осіб;

недостатність джерел формування ресурсів Фонду. Фактично Фонд розрахований на гарантування вкладів у “мирний” час, та ще й з ухилом на неплатоспроможність невеликих банків;

обмежені контрольні функції Фонду. Фонд не контролює процес виплати банками-агентами компенсацій вкладникам, а також не здійснює нагляд за санацією, ліквідацією банків. А це не відповідає світовій практиці, де відповідні структури повністю контролюють процес від отримання внесків до видачі компенсацій вкладникам;

виконання основних повноважень Фонду здійснюється через різні структури. Так, через НБУ Фонд здійснює інвестування ресурсів у державні цінні папери, через банки-агенти – виплачує компенсаційні платежі. Зараз компенсації вкладникам виплачуються через п’ять банків та приблизно 200 відділень. Партнерами Фонду є такі банки, як “Правекс-Банк”, “ПриватБанк”, “Промінвестбанк”, “Сведбанк” та “Укрпромбанк”. Зважаючи на кризову ситуацію, НБУ розробив нову схему виплат компенсацій: Фонд приєднується до НСМЕП, завдяки чому вкладники матимуть можливість отримати кошти через 41 банк та 4 000 відділень, а сам Фонд зможе переводити кошти до банку-агента лише на вимогу вкладника, тобто Фонд матиме можливість розпоряджатися цими коштами до дня їх отримання вкладником [7].

Для досягнення ефективності системи гарантування вкладів в Україні необхідно:

а) розширити повноваження Фонду гарантування вкладів (основною метою існування системи гарантування вкладів в Україні має бути запобігання банкрутств. Тому система захисту депозитів повинна поєднувати в собі власне механізм гарантування вкладів з ефективним банківським наглядом, прозорою системою звітності і налагодженою законодавчою базою. Світова практика доводить: своєчасно розпочата санація банку за участі капіталу Фонду може стати дешевшою, ніж виплата гарантованих депозитів у разі банкрутства банку. Так, разом із традиційною виплатою втрачених депозитів можуть застосовуватися такі методи: передача управління активами, пасивами чи підрозділами збанкрутілого банку іншим банкам; запобіжне втручання у формі кредитів, гарантій, придбання участі в акціонерному капіталі за умови значної вірогідності фінансового одужання банку; ліквідація неплатоспроможного банку і створення “бідж-банку”);

б) систему гарантування вкладів слід зорієнтувати на захист інтересів як фізичних, так і юридичних осіб;

в) встановити диференційований розмір регулярних внесків банків до фонду залежно від ризиковості їх діяльності;

г) встановити плату за користування тимчасово вільними залишками коштів фонду на рівні плати за використання бюджетних коштів комерційними банками;

д) надання Фонду дозволу на здійснення вкладень у корпоративні цінні папери, що не тільки дасть змогу збільшити фінансові ресурси самого Фонду, а й сприятиме розвитку вітчизняного фондового ринку, а також в іноземні активи з високим рейтингом.

19 березня 2012 року прийнято новий Закон України “Про систему гарантування вкладів фізичних осіб” № 4452-VI, згідно з яким Фонд гарантування вкладів фізичних осіб набуває нових повноважень щодо виведення неплатоспроможних банків з ринку, у тому числі шляхом здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації неплатоспроможних банків.

Цим законом встановлюються правові, фінансові та організаційні засади функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, повноваження Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, порядок виплати Фондом відшкодування за вкладами, а також регулюються відносини між Фондом, банками, Національним банком України, визначаються повноваження та функції Фонду щодо виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків. Метою цього закону є захист прав і законних інтересів вкладників банків, зміцнення довіри до банківської системи України, стимулювання залучення коштів у банківську систему України, забезпечення ефективної процедури виведення неплатоспроможних банків з ринку та ліквідації банків.

Закон встановлює можливість введення тимчасової адміністрації в банку на строк до 3 місяців, впродовж якого приймається рішення щодо виведення банку з ринку найменш витратним способом; скасовує мораторій щодо виплати коштів за вкладами вкладників – фізичних осіб за договорами, строк яких закінчився, та за договорами банківського рахунку; скорочує термін початку виплат відшкодування за вкладами неплатоспроможних банків з 2 місяців до 7 днів з моменту ліквідації банку.

Закріплення за Фондом гарантування вкладів фізичних осіб функції виведення з ринку неплатоспроможних банків (шляхом продажу, ліквідації тощо) – одна із головних новацій цього закону. Але найважливішим елементом співпраці ФГВФО і НБУ є фінансовий аспект. Саме НБУ буде здійснювати первинне кредитування Фонду для підтримки поточної ліквідності проблемних банків.

Всупереч позитивним очікуванням від вступу в дію нового закону, говорити про наближення України до кращих світових практик поки не доводиться. Тобто працювати ще однозначно є над чим. Щоб закон запрацював у нинішньому вигляді, потрібно, зокрема, доопрацювати нормативно-правову базу НБУ, належним чином підготувати кадри фонду, укласти угоду про співпрацю між НБУ і ФГВФО. Зі свого боку Світовий банк готовий надавати технічну допомогу в цих процесах. Експерти також звертають увагу на те, що багато положень, записаних у прийнятому законі, де-факто вже існували в інших документах, хоча, можливо, і не так чітко прописувалися. Експерти також звертають увагу на те, що зазначений закон

може бути ефективним за фінансової стабільності, чого не скажеш про періоди турбулентності та гострих фаз криз [5].

Іншим напрямом співпраці банків та страхових компаній є страхування кредитних ризиків. Активні банківські операції, насамперед видача кредитів, характеризуються високим ризиком неповернення коштів, що обумовлює необхідність формування грамотної та ефективної системи управління кредитними ризиками. Особливе місце в даній системі приділяється страхуванню, до якого відносять страхування застави, належить позичальнику рухомого (автокредитування) або нерухомого (іпотека) майна, страхування комерційних (торговельних) кредитів, страхування від ризиків, пов'язаних з використанням кредитних карт тощо. Таким чином, страхування кредитів – це сукупність видів страхування, що передбачають виплату страховою компанією відшкодування у випадках невиконання боржником зобов'язань щодо повернення наданого кредиту та (або) сплату відсотків за користування ним за визначеними у договорі страхування причин. Тобто метою такого страхування є зменшення або усунення кредитного ризику і захист інтересів продавця або кредитора у разі неплатоспроможності боржника чи несплати боргу з інших причин.

Страхування банківського кредиту прийнято ділити на два види: страхування непогашення кредиту і страхування відповідальності позичальника за непогашення кредиту. У першому випадку страхувальником є банк, а об'єктом, що підлягає страхуванню, є відповідальність усіх чи окремих позичальників (фізичних та юридичних осіб) перед ним за своєчасне і повне погашення кредитів та відсотків за користування ними протягом терміну, встановленого в договорі страхування. У другому випадку договір укладається між страховою компанією і кредитоодержувачем. Об'єктом страхування є відповідальність позичальника перед банком, що видав кредит, за своєчасне і повне погашення кредиту (або кредиту та відсотків по ньому).

Страхування комерційних (торгових) кредитів припускає страхування ризику неотримання компанією-постачальником грошей з відвантаженої на умовах відстрочки платежу продукції компанії-покупцеві.

Однією з проблем кредитного страхування є те, що банківська система країни на сьогоднішній день більш розвинена, ніж страхова справа. Однак дані послуги страхових компаній мають високий потенціал зростання, тому що кредитування є для банку основним і найбільш дохідним видом активних операцій. При цьому якість активів тісно пов'язана з безліччю ризиків підприємницької діяльності, та передача частини цих ризиків страховику забезпечує більш високий рівень надійності позичальника, створюючи передумови до зниження кредитного ризику для банку і поліпшення якості його активів.

Для іпотечних кредитів досить поширеною стає ситуація обов'язкового страхування майна тільки в акредитованих банком страховиків. Майбутньому позичальникові пропонується на вибір декілька акредитованих страхових компаній, а в гіршому випадку – одна, з якою він зобов'язаний

укласти договір страхування. Відсутність чітких параметрів відбору банками страхових компаній знижує конкуренцію на ринку й ущемляє інтереси не тільки страхових компаній, але й клієнтів банку.

Найбільш проблемним напрямком кредитного страхування є страхування ризиків за споживчими кредитами, стосовно яких багато страхових компаній констатують збитковість. Серед основних причин такого стану можна назвати недостатню скоригованість в оцінці ризиків банками і страховими компаніями [4]. Зважаючи на подальший розвиток банківського споживчого кредитування в Україні доцільно використовувати скоринг-системи, які застосовуються в більшості країн світу.

Вперше скорингова модель була запропонована в 1941 році американським економістом Д. Дюраном. У найбільш спрощеному вигляді вона являє собою суму певних показників, що характеризують потенційного позичальника (як якісних, так і кількісних). Ці показники можна поділити на декілька груп:

- ті, що характеризують правоздатність та дієздатність клієнта;
- ті, що характеризують платоспроможність клієнта;
- ті, що характеризують його етичність у ділових питаннях.

Важливо забезпечити правильний відбір характеристик потенційного позичальника та визначити вагові коефіцієнти, що їм відповідають. За результатами такого ранжирування складається бальна шкала у вигляді згрупованої по факторах таблиці. При порівнянні її даних з показниками реального заявника на позику отримується інтегральний показник (score): чим він вищий, тим вища надійність клієнта. Інтегральний показник кожного клієнта потім порівнюється з певним граничним значенням: якщо інтегральний показник вищий порога, то ухвалюється позитивне рішення про надання позики. В іншому разі кредитна заявка відхиляється. Відмінною рисою скорингового методу є те, що він повинен застосовуватися не за шаблоном, а розроблятися самостійно кожним банком, виходячи з його особливостей та клієнтури, враховуючи традиції країни, зміни соціально-економічних умов, що впливають на поведінку людей. Досвід зарубіжних банків свідчить про те, що підвищені бали претендент на споживчий кредит часто отримує за акуратне погашення раніше отриманих позик, стабільність доходу, тривалість роботи на одному місці та строку проживання за даною адресою, наявність власного житла. Певна складність застосування скорингових моделей полягає в тому, що бальні оцінки характеристик позичальника повинні бути статистично ретельно вивірені, що потребує постійного оновлення інформації. Необхідно також систематично проводити перевірку ефективності діючої бальної моделі для корекції шкали оцінок, яку треба проводити в міру виявлення проблемних позик, зміни економічних умов та способу життя людей [3].

Посилення конкуренції змушує банки приймати кредитні рішення все швидше. Скорингові системи дозволяють їм швидко і об'єктивно оцінювати позичальників і відсіювати шахраїв. Маючи базу даних поганих і хороших

кредитів, фінансова установа за допомогою статистичних інструментів може виявити фактори, що впливають на здатність і бажання клієнта повернути борг. Фінансові установи нічого не приховують так ретельно, як інформацію про критерії відбору позичальників: даними про те, які параметри враховуються в скоринговій моделі банку, володіють лише декілька його співробітників. І в цьому немає нічого дивного, оскільки шахрайство зі споживчими кредитами набирає обертів. У типовій скоринговій моделі від 13 до 25 параметрів: 13 – для споживчого кредитування і 25 – для автокредитування чи іпотеки. Головне в побудові цієї моделі – правильно визначити значимі ознаки і їх ваги в загальній бальній оцінці. На думку експертів, у нашій країні параметри скорингової оцінки та їх ваги повинні бути різними як мінімум для трьох регіонів: Києва, а також східних і західних областей. Крім того, для чотирьох основних роздрібних продуктів – кредитних карток, споживчих позик, автокредитування та іпотеки – необхідно використовувати різні скорингові моделі. Для отримання точних прогнозів банку потрібні дані про клієнтів і кредити за тривалий період часу, а на створення ефективної скорингової системи в середньому йде не менше трьох місяців.

Банки використовують три види скорингу: аплікаційний, поведінковий і колекторський. Аплікаційний скоринг оцінює здобувачів, поведінковий – тих, хто вже отримав кредит, колекторський – тих, хто не виконує зобов'язання за позикою. Якщо у фінансовій установі настає “погана” подія (кожна з них трактує це по-своєму: іноді це перше прострочення з виплатою за позикою, але зазвичай – 90 днів прострочення), то скоринг оцінює ймовірність повернення грошей і його можливі терміни. Цю методологію можна використовувати в різних сферах діяльності: і при ухваленні рішення про видачу кредиту і при стягненні боргів. Спростивши умови видачі споживчих позик і прискоривши процес прийняття рішень, вітчизняні банки піддалися атакам кредитних шахраїв. Ризики зростання портфеля неповернень змусили всерйоз задуматися про методи боротьби з такими позичальниками. Одним з них став скоринг з визначення шахрайства (шахрайство балів), що дозволяє банку в онлайн-режимі виявляти здобувачів, чиї звернення необхідно відхилити або відкласти для більш детального розгляду. Скорингові моделі для виявлення спроб обдурити фінансову установу підрозділяють всіх потенційних позичальників на групи за ймовірністю, що те чи інше прохання про видачу кредиту є шахрайством. Шахрайство-скоринг – новий, але перспективний напрямок. Його вже розробляють деякі вітчизняні фінансові інститути, зокрема, УніКредит Банк.

Скорингові системи вже є в багатьох роздрібних установах: Дельта Банку, Райффайзен Банку Аваль, УніКредит Банку, Родовід Банку, Universal Bank, Альфа-Банку (Україна), ОТП Банк, Хоум Кредит Банк, Кредитпромбанку, VAB Банку. Деякі їх елементи використовує і ПриватБанк.

Фінансовим установам, що тільки виходять на роздрібний ринок і не мають бази даних позичальників, розроблювачі пропонують так звані

джереликові скорингові карти, які містять усереднені дані про платоспроможного позичальника. Але така карта – лише відправна точка в побудові скорингу. При появі своїх кредитних історій банк разом з розробником удосконалює цю карту. Багато вітчизняних фінансових установ кинулися агресивно завойовувати ринок споживчого кредитування, маючи лише джереликові карти або розробки російських і польських банків. Така політика призвела до великої кількості поганих позик [6].

Однак щоб скорингові системи запрацювали дійсно ефективно, банкам необхідно обмінюватися інформацією. Поки вітчизняні кредитори не прагнуть брати участь у бюро кредитних історій. Таким чином, вони не тільки захищають себе від недобросовісної конкуренції, а й значно звужують можливості з протидії шахраям. Зі статистики відомо, що прогнозна модель тим точніше, чим більше спостережень використовувалося для її побудови. Досліджуючи кореляції тільки на основі своїх кредитних історій, банки будуть одержувати великі похибки. Проблема вітчизняних установ і в тому, що вони не використовують поведінковий і колекторський скоринг (обмежуючись застосуванням аплікаційного), а також не враховують у своїх моделях регіональні особливості позичальників. Отже, рівень неповернень за роздрібними кредитами знизиться тільки тоді, коли в Україні почнеться обмін інформацією про кредитні історії.

До переваг страхових компаній при страхуванні кредитних ризиків можна віднести такі: можливість створення ширшої клієнтської бази; впровадження нових продуктів, які раніше були неконкурентоспроможні через високу собівартість; скорочення частки витрат з організації продажу страхових послуг; збільшення ефективності роботи агентської мережі; отримання більш повної інформації про клієнтів.

Висновки. Циклічність кризових явищ обумовлюється необхідністю створення дієвих механізмів щодо попередження та усунення їх наслідків у посткризовий період. Але можна стверджувати, що вироблення

Список літератури

1. Доходи і заощадження в перехідній економіці України / за ред. С. Панчишина та М. Савлука. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2003.
2. Набок Р. Обґрунтування підходів до функціонування системи страхування депозитів та її вплив на банківський сектор України / Р. Набок, К. Черкашина // Вісник НБУ. – 2010. – № 7. – С. 36–39.
3. Організація діяльності банків у зарубіжних країнах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.imanbooks.com/book_352_page_64.
4. Перспективи розвитку системи страхування кредитів в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://papers.univ.kiev.ua/ekonomika/articles/Prospects_of_development_of_the_system_of_insurance_of_credits_are_in_Ukraine_14030.pdf.
5. Система гарантованого вкладу: життя в стилі “реформація” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.prostobankir.com.ua/individualnyy_biznes/stati/sistema_garantirovaniya_vkladov_zhizn_v_stile_reformatsiya.

6. Страхування кредитів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://finanso.blogspot.com/2011/06/blog-post_234.html.
7. Фітас Н. Ю. Система страхування депозитів в Україні: сучасні реалії та перспективи // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2011. – № 4. – С. 56–57.
8. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (Статистика) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fg.org.ua/ua/statistika.html>.
Отримано 17.08.2012

Summary

The article dwells on the major cooperation directions of domestic banks and insurers as well as the development problems of banking insurance in Ukraine are revealed.

Кузьменко О.Г. Банківське страхування: тенденції і проблеми розвитку / О.Г. Кузьменко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : збірник наукових праць : заснований у 1999 р. / Державний вищий навчальний заклад "Українська академія банківської справи Національного банку України". - Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2012. - Вип. 35. - С. 298-306.